

Nogle betragtninger over begrebet ”oversættelse”

Hvad er oversættelse? Roman Jakobsón skelner mellem tre former for oversættelse: 1) Intralingual oversættelse, 2) Interlingual oversættelse og endelig 3) Intersemiotisk oversættelse. Fælles for dem alle er, at oversættelse består i ”en fortolkning af sprogtegn ved hjælp af andre tegn [...]”.

Interlingual oversættelse, som er vores arbejdsområde, består af ”en fortolkning af sprogtegn ved hjælp af et andet sprogs tegn” [Roman Jakobson, *On Linguistic Aspects of Translation*, fra Brower, Reuben (ed.). *On Translation* pp. 232-239. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1959]

Som oversætter arbejder man på sprogets egne præmisser. Hos Roman Jakobsón hedder det således, at ”Languages differ essentially in what they *must* convey and not in what they *may* convey” – “Sprog adskiller sig grundlæggende ved, hvad de *skal* gengive, og ikke ved, hvad de *kan* gengive”.

I det konkrete arbejde med oversættelse af russiske tekster til dansk betyder det, at vi skal afkode den russiske originaltekst (“...en fortolkning af sprogtegn...”) og overføre dens indhold til en ny form (“...ved hjælp af et andet sprogs tegn”) samtidig med, at vi overholder reglerne for den nye forms (in casu dansk) grammatik og sprogbrug – på dansk skal vi f.eks. tage stilling til, om et substantiv skal være bestemt eller ubestemt (“sprog adskiller sig grundlæggende ved, hvad de *skal* gengive...”).

”Sprogtegn” skal opfattes som midler, der udtrykker et givet indhold. Jeg arbejder ud fra en forestilling om, at alle sprog er i stand til at udtrykke det samme – blot med forskellige midler. Med hypotesen om, at ”ethvert sprog analyserer virkeligheden på sin egen måde og er uløseligt forbundet med den kultur, der har frembragt det, og at det derfor er umuligt nøjagtigt og udtømmende at gengive en tankegang på et andet sprog” (Cit. efter *Oversættelsehåndbogen*, Viggo Hjørnager Pedersen og Niels Krogh-Hansen (red.), Munksgaard 1994) afviser hardcore-strukturalister som Edward Sapir & Benjamin Whorf, at oversættelse overhovedet er mulig.

Det er den heller ikke ud fra forestillingen om absolut integration af sprogtegnets indhold- og udtryksside som en enhed. Interkulturel kommunikation lader sig dog ikke begrænse af dogmatisk teoretiseringen over konventionesbundne aksiomer, hvis gyldighed der er al god grund til at betvivle.

Et af de fundamentale problemer ved oversættelse fra russisk til dansk (og vice versa) består i de strukturelle forskelle mellem de to sprog, eller i forskellene mellem de midler, hvormed ting udtrykkes:

Russisk er et flekterende eller syntetisk sprog, dvs. det benytter sig af kasusendelser til at udtrykke en given syntaktisk funktion – f.eks. står langt de fleste subjekter i nominativ, de fleste objekter i akkusativ osv. (med en masse undtagelser!), hvor dansk som analytisk sprog benytter sig af ledfølge og intonation (prosodi) (med en masse undtagelser!).

Verbets aspekt er den grundliggende kategori i russisk, hvor bestemtheds kategorien er determinerende i dansk.

Pluralis på russisk er ikke altid pluralis på dansk – f.eks. ville det være mere nærliggende at oversætte bogtitlen ”Рукопашный бой с медведем” med ”Nærkamp med bjørne” og ikke ”Nærkamp med en bjørn”.

Russisk har kun to tempora (eller tre, afhængigt af, om man anskuer den perfrastiske form med *буду* + infinitiv af imperfektive verber som en egentlig tempusform):

1) Præteritum, der ender på en variant af л-formerne; l’et kommer kun til obligatorisk udtryk i femininum, neutrum og i pluralis; i maskulinum har den fonetisk-historisk udvikling medført, at oprindelige grupperinger af dental + /l/ og af velar + /l/ for 500-600 år siden, sandsynligvis af artikulatoriske årsager, blev reduceret, først til velar + /l/ og siden til ren velar eller rent /-l/ - jvf. former som *мог*, *могла* etc.

2) Ikke-præteritum, altså de *former*, der følger præsenskonjugationen (/-u/, /-eš’/, /-et/, /-em/, /-ete/, /-ut/), men som udtrykker både fremtid og den filosofisk vanskeligt håndterbare nutid, der også kendes som tale- eller referencetidspunktet (*момент отсчета*). Dansk har fem tempora, nemlig præsens, futurum, imperfektum, perfektum og plusquamperfektum, ja måske endda flere, hvis man medtager sammensatte former som futurum exactum og navnløse (reversible?) konstruktioner af typen ”Jeg har haft vinduet åbnet”.

Ikke kun antallet af tempora, men også brugen af dem er væsensforskellige i dansk og russisk. I dansk opererer vi med begrebet ”absolut tid”, hvor russisk er kendetegnet ved ”relativ tid”. Absolut tid involverer tempuskongruens (ru.: ’*согласование времен*’). Det betyder, at en ledsætnings tempus (såfremt denne refererer indirekte tale) så at sige kongruerer eller stemmer overens med

hovedsætningens absolutte tempus. F.eks. siger vi: ”Han *fortalte*, at han *arbejdede* i en bank”, hvor ledsætningens tempus er præteritum (datid) til trods for, at den pågældende person stadig arbejder i banken. Dette skyldes, at hovedsætningen trækker *hele* tidsplanet tilbage (eller frem!) til det tidspunkt, ytringen blev (bliver) fremsagt. På russisk står den slags indirekte tale i præsens (nutid): ”Он *рассказал*, что *работает* в банке”, fordi ledsætningens tempus er *relativ* i forhold til hovedsætningens. Hovedsætningen betegner, hvad der er sket engang i fortiden: ”Он *рассказал*”, medens ledsætningen betegner et nutidigt forhold (som ganske vist tog sin begyndelse i fortiden): ”...что *работает* в банке”.

På et lignende punkt adskiller brugen af tempus i dansk og russisk sig fundamentalt. I dansk (og engelsk) møder man den brug af perfektum, der kaldes kontinuativ eller inklusiv. I sætningen ”*Jeg har boet i København i fem år*” betegner tempusformen et forhold, der tog sin begyndelse i fortiden, og som varer ved i nutiden – datidsformen perfektum fortsætter eller inkluderer nutiden. Den russiske ækvivalent til sætningen er ”*Я (уже) пять лет живу в Копенгагене*”. Den russiske brug af præsens betegner udelukkende et nutidigt forhold, men i kraft af tidsangivelsen trækkes der en linje tilbage i tiden. Dertil kommer, at nutidsforhold filosofisk er såre vanskelige at beskrive uden at inddrage fortidsdimensionen.

Oversættelsens to trin

Oversættelse består groft sagt af to punkter:

- 1) metafrastisk oversættelse, dvs. den umiddelbare oversættelse, hvor man afkoder originalteksten og producerer en tekst, der rummer alle (med visse modifikationer!) originaltekstens elementer på indholdssiden.
- 2) parafrasering, dvs. tilpasning af den metafrastiske oversættelse til målsproget, således at oversættelsen ikke blot udtrykker originaltekstens indhold, men også iklæder dette indhold et ækvivalent udtryk med hensyn til stilistik og idiomatik.

Det ser jo let ud. Men det er det ikke. Den metafrastiske oversættelse fordrer et kendskab til originalsprogets grammatik og sprogbrug, stilistik, idiomatik, konnotationsniveau, den tid og den kultur, teksten er opstået i. Det betyder, at oversætteren ikke blot støtter sig til teksten, men også må inddrage baggrundslitteratur (ordbøger, faglitteratur, leksika mm.).

Den parafrastiske oversættelse forudsætter et lignende kendskab til målsprogets grammatik, stilistik, idiomatik og konnotationsniveau.

Fænomener i oversættelsesprocessen

1. realia: genstande, steder, skikke, fænomener, personer, tidsudtryk, geografika mm., der er karakteristiske for en given kultur, og som dens bærere kender, men som ”udefrakommende” ikke nødvendigvis kender til. F.eks. ved de færreste danskere, hvilken rolle Skt.Georgs dag (Юрьев день) spillede før ophævelsen af livegenskabet i 1861, ligesom ”портвейн” ikke er identisk med ”portvin”.

2. allusioner: bevidste henvisninger til (fiktive som virkelige) begivenheder, personer, kunstværker osv., som når Mikhail Veller i ”Samovar” har en passage om den 27. Baku-kommissær, eller når en af hovedpersonerne i Viktor Pelevins ”Generation «П»” beskriver sig selv som ”...тварь дрожащая...”, og dermed henviser til Rodion Raskolnikov fra Dostojevskijs ”Forbrydelse og Straf”.

3. troper: sproglige figurer i originalteksten, som oversættelsen så vidt muligt skal afspejle (f.eks. allitteration, dvs. bogstavrim á la ”Ting ta’r den tid, ting ta’r”, eller parallellisme som i ”Er det en fugl? Er det et fly? Er det mine øjne, der bedrager mig?”)

4. stilistik: karakteristika, der definerer en tekst som hørende til genrene faglitteratur (научная литература), skønlitteratur (художественная литература), lyrik (поэзия); elementer af talesprog, forskellige stillejer, stilbrud.

5. idiommer og fraseologismer: faste vendinger (устойчивые выражения) som f.eks. ”at se gennem fingre med noget” (”сквозь пальцы смотреть на что/кого”) eller ”положить зубы на полку” (”at spænde livremmen ind”)

Gode råd

Hvad stiller man så op med en tilsyneladende uoversættelig sætning, der indeholder en række realia, et par allusioner og i tilgift lidt troper og talemåder, der er aldeles fremmede for målsproget? Her følger et par kneb:

Som udgangspunkt prøver man at finde *ækvivalenter* til de pågældende fænomener, altså tilsvarende udtryk, der rummer det samme indhold (udfylder den samme kommunikative funktion). Man kan tale om en form for tværsproglig synonymi. Som eksempel på en ækvivalent oversættelse kan man tage ”Факультет скандинавской филологии”, som på dansk svarer til ”Institut for

nordisk filologi”. På dansk svarer ”Vi læste sammen på universitetet” til det russiske ”Мы вместе заканчивали университет”. Det er altså som udgangspunkt på det *funktionelle* plan, at oversætteren skal søge sine ækvivalenter. Dernæst kommer det stilistiske og det pragmatiske.

Hvis der ikke umiddelbart findes nogen ækvivalenter, kan man tilstræbe *adækvans* i oversættelsen, altså en dækkende eller fyldestgørende (adækvat) oversættelse, af tilhængere af tesen om uoversættelighed (непереводимость) kaldet ”nødækvivalens”. Serióse oversættere kalder bl.a. også fænomenet for metonymisk oversættelse, hvor en del af noget i ét sprog repræsenterer en helhed i et andet sprog. Et eksempel herpå kunne være ”*проявка и печать*”, som på dansk kort og godt hedder ”*fremkaldelse*”. Et andet eksempel kan være, når det på det ene sprog er tilstrækkeligt at referere til en *del af et hele* eller udpege *enkeltdele*, hvor det andet sprog har brug for eller har nok i at referere til *helheden* for at kommunikere en given mening: ”У тебя есть братья и сестры?”, hvis sidestykke i dansk ville være: ”Har du nogen søskende?”

Antonymisk oversættelse går ud på at dreje et udsagn 180 grader, men på en måde, så meningen forbliver den samme. Et ofte anvendt eksempel herpå stammer fra tv-underholdningsshowet ”Husk lige tandbørsten”, hvis oprindelige (engelske) navn var ”Don’t forget your toothbrush”. Derudover kan nævnes udsagn, hvor man ikke negerer, men skifter ”synspunkt”: ”Что тебе подарили на день рождения?” vs. ”Hvad har du fået i fødselsdagsgave?”.

Konversion eller ordklasseskift betyder, at man udskifter en eller flere ordklasser, så oversættelsen er i overensstemmelse med denne eller hin norm. F.eks siger russerne ”Мне холодно”, hvor de fleste danskere siger ”Jeg fryser”, og ikke ”Det er mig koldt”. På russisk bruges verbalsubstantiver langt oftere end på dansk: ”Еще до моего поступления в университет...” kan oversættes med ”Allerede før jeg begyndte at læse på universitetet...” (fra Н.А.Бердяев, ”Самопознание”). Processen, hvor et substantiv transformeres til verbum, kaldes verbalisering. Den omvendte proces, hvor et verbum skiftes ud med et substantiv, kaldes nominalisering.

Konversion eller ordklasseskift er i oversættelsen en af de umiddelbare konsekvenser af de typologiske forskelle mellem dansk og russisk. Som forlængelse af ”Oversættelsens to trin” kan man anskue oversættelse som en proces, der indbefatter metafrastisk oversættelse og parafrasering heraf. Den metafrastiske, ”afkodende” oversættelse kan anskues som det niveau, hvorpå forskellene mellem dansk og russisk og vice versa isoleres og behandles.

Niveauer, der med stort held kan inddrages i oversættelsen er:

• **Det leksikalske niveau**

- ordenes (leksemernes) umiddelbare betydning (deres reference);
- hvad betyder ordet? Hvad peger det på (refererer til) ude i den beskrevne verden?

• **Det grammatiske niveau**

- den grammatik, der er indkodet i ordene; hvad ligger der i ordet af grammatisk betydning? Russisk er et sprog, hvis bestanddele i højere grad end dansk har indkodet forskellige grammatiske betydninger i sig – det er et sprog med en højere grad af *grammatikalisering*.

For substantivernes vedkommende gælder det primært *kasus*endelserne, hvis grammatiske funktion groft sagt er at markere en given syntaktisk funktion i sætningen. Her betjener dansk sig af ledfølgen: ”Mand bider hund” er på dansk entydig i kraft af ledfølgen: det forreste led betegner subjektet eller grundledet. Pladsen efter verbet er optaget af det direkte objekt eller genstandsleddet: Det er hunden, der bliver bidt af manden. Den russiske sætning ”Студентов ждут экзамены” viser, at det er leddet i akkusativ (genitiv p.g.a. reglen om animat akkusativ = genitiv i maskulinum), der fungerer som objekt for verbet – uanset at leddet står først i sætningen. Således er det sidste led lig med sætningens subjekt, selvom det står til sidst i sætningen – pointen er, at det står i nominativ.

Hvad angår de russiske verber, rummer de finitte (bøjede) former ganske ligesom dansk oplysninger om tempus (for- eller nutid-fremtid) og diatese (aktiv eller passiv og for russisk’s vedkommende: reflektiv). Derudover rummer de russiske verber oplysninger om person (1., 2. eller 3. person), numerus (singularis eller pluralis) og aspekt (perfektiv eller imperfektiv). Alle disse oplysninger siger man er *grammatikaliserede* – de kommer til udtryk i sproget i form af endelser og præ-, in-, og suffikser. Graden af grammatikalisering er højere i russisk end i dansk, og det har en række konsekvenser, når vi oversætter. Som modstykke til den høje grad af grammatikalisering i russisk har dansk en højere grad af *leksikalisering*, altså det, at grammatiske oplysninger kommer til udtryk leksikalsk, som selvstændige ord (leksemer).

Lad os se på et par eksempler:

”Он наелся пиццы” kan parafraseres til: ”Han spiste_{PF - SATURATIV} pizza_{GEN}” → ”Han spiste sig mæt i pizza”

Pointen er, at den russiske perfektive verbalform rummer et element af ”SATURATIVITET”, altså en tilfredsstillelse af subjektets behov, der udtrykkes via verbets grundbetydning: ”at spise” sammen med præfikset НА- og suffikset –СЯ. For at gengive de grammatiske oplysninger, der er indkodede (’grammatikaliserede’) i det russiske verbum må vi ty til leksikalske hjælpemidler: ”Han spiste sig mæt i pizza”. Særlig elementet ’mæt’ (et ord med selvstændig betydning!) bibringer ytringen den perfektive-saturative betydning, der rummes i den russiske verbalform.

”Hun sov kun en lille times tid.” → ”Она поспала всего часик”. Det leksikalske element ’lille’ i den danske sætning kommer til udtryk via grammatiske midler i russisk, nemlig: verbalformen (delimitativ aktionsart – at gøre noget en lille smule) og diminutiven af ’час’.

Det korte af det lange er, at når man oversætter fra det ene sprog til det andet, skal man være opmærksom på de forskellige niveauer i sproget. I russisk er det grammatiske niveau dominerende over det leksikalske, medens det forholder sig omvendt i dansk. Ved at være opmærksom på de to sproglige niveauer kan man i oversættelsen lettere forholde sig til elementer som stilistik og pragmatik – uden at lade sig forstyrre af konkrete sproglige former. Credoet må være, at konversion er en naturlig del af oversættelsen, fordi russisk og dansk er fundamentalt (typologisk) forskellige. Og husk: bare fordi der står et verbum i den russiske tekst, kan det sagtens oversættes med et substantiv eller et adjektiv til dansk: ”Он ленился” → ”han er doven”. (Tak til EL for åbenbaringen).